

STOSUNKI POLSKO-NIEMIECKIE W LITERATURZE NRD

Kontynuowanie dyskusji w ramach krytyki i historii literatury na temat stosunków niemiecko-polskich w literaturze Niemieckiej Republiki Demokratycznej jest już samo w sobie wyrazem i treściową częścią faktycznych kontaktów między obywatelami Polski Ludowej i NRD. Wynika stąd bezpośrednio kilka problemów dotyczących literackiego materiału. Chodzi o to, w jaki sposób literatura NRD jest wyrazem oraz czynnikiem tego zasadniczego zwrotu w historii niemiecko-polskich stosunków.

By właściwie ocenić literacko-historyczną specyfikę tego tematu, trzeba podjąć próbę pokazania tego przełomu w całokształcie rozwoju literatury NRD.

I

Pierwsze w Niemczech powojennych wydanie powieści *Die Gefährten* Anna Seghers opatrzyła przedmową, która jest niezwykle znamionym i wymownym dokumentem rozwoju życia literackiego po 1945 r. Autorka zastanawia się najpierw nad powrotem swoim i swoich książek do Niemiec, by stwierdzić dalej:

„Spotkanie z tak starymi znajomymi nastęcza zawsze wątpliwości. Jak dalece książka zachowała nadal aktualność? Czy treść jej jest jeszcze słuszna? W tym wypadku spotkanie było z pewnych szczególnych względów podniecające. W ostatnich czasach spotkałam bowiem nie tylko fikcyjnych przyjaciół, których życie ukazuje moja książka — spotkałam również rzeczywistych i żywych. Janek, który na ostatniej stronie powieści kładzie się znowu spać w więziennej celi i staje się wzorem dla młodego, pierwszy raz odsiadującego karę współwięźnia, ma już najbardziej złowrogi okres swego życia poza sobą. Można go teraz spotkać wraz z żoną i dziećmi w Warszawie, tak samo pogodnego jak dawniej; odbudowuje z gruzów swój kraj — młodą Rzeczpospolitą Ludową”¹.

Najgłębiej porusza pisarkę historyczny fakt zwycięstwa nad faszyzmem, obalenie reakcyjnego reżimu i ustanowienie władzy ludowej w większości krajów Europy wschodniej i południowo-wschodniej. Do tego zwycięstwa, swój wkład wniosła także socjalistyczna literatura; słuszność jej idei potwierdziła historia. Przedmowę autorka kończy wyrażeniem nadziei: „Może wszyscy ci młodzi ludzie, którzy nie znając się wzajemnie, są sobie wiernymi, towarzyszami”, staną się nimi również dla Czytelnici-

¹ A. Seghers, *Aufstand der Fischer von St. Barbara — Die Gefährten*. Berlin 1951, s. 93 (polski przekład W. Kragen. W-wa 1953, s. 5).

ków”². Był to w Niemczech powojennych problem zasadniczy: czy uda się osiągnąć, by idee „towarzyszy” stały się ideami niemieckiej młodzieży, niemieckiego narodu i nowo powstającej literatury? Dziś można podjąć próbę odpowiedzi na tego rodzaju pytania.

Powrót takich pisarzy, jak J. Becher, W. Bredel, A. Seghers, B. Brecht do tej części Niemiec, na której terytorium powstała NRD, jest świadectwem historycznej ciągłości ideowo-artystycznej. Literatura NRD płynie bowiem tym samym nurtem, co socjalistyczna i antyfaszystowska twórczość, która w okresie Republiki Weimarskiej, a zwłaszcza w latach hitleryzmu, reprezentowała inne Niemcy i zarazem — będąc fragmentem niemieckiego i międzynarodowego ruchu oporu — ratowała honor i godność Niemców w opinii świata. Najwyższe osiągnięcia emigracyjnej literatury niemieckiej, rozwijanej pod hasłami humanistycznego frontu pisarzy socjalistycznych i mieszczańsko-demokratycznych, stworzyły w zakresie ideologii i kultury decydujące przesłanki antyfaszystowskiej i demokratycznej odnowy Niemiec po zakończeniu wojny. Piśmiennictwo to w pierwszych latach po 1945 r. odgrywało zasadniczą rolę w kształtowaniu nowego życia literackiego w ówczesnej radzieckiej strefie okupacyjnej i stanowiło równocześnie dowód zdolności Niemców do samodzielnego odrodzenia się. Decydującym momentem tego procesu reedukacji była rozprawa z niemieckim nacjonalizmem i szowinizmem, a więc zarazem z antypolską i antysemicką nienawiścią narodowościową oraz rasową. Należało dokonać głębokiego rozrachunku winy, obciążającej znaczną część narodu niemieckiego, który poddał się zbrodniczej polityce niemieckiego imperializmu, bądź zachowywał się wobec niej w sposób bierny. Bezpośrednio po wyzwoleniu literatura niemiecka radzieckiej strefy okupacyjnej, a następnie NRD, zbliża się do wschodnich sąsiadów Niemiec, zwłaszcza do narodu polskiego. Znajduje to swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w rozwoju tematycznych zainteresowań. W bardzo cennej antologii Häckela pt. *Für Polens Freiheit — Achthundert Jahre deutsch-polnische Freundschaft in der deutschen Literatur* (Berlin 1952) R. Leonhard mógł stwierdzić w 1952 r., że po 1945 r. nastąpił poważny ilościowy wzrost utworów literatury niemieckiej o Polsce. Häckel opublikował szereg przykładów tezę tę uzasadniających. Omawiając z perspektywy 15 lat rozwój tematu polskiego, a ściślej — tematyki stosunków polsko-niemieckich w piśmiennictwie NRD, mówić możemy o swoistej eksplozji w tej dziedzinie, co precyzyjnie dokumentuje wartościowe opracowanie L. Sługockiej³. To, co w zaczątkach dostrzec mogli Häckel i Leonhardt,

² Jw., s. 7.

³ L. Sługocka, *Die deutsche Polenliteratur auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik in der Zeit von 1945 bis 1960*. Poznań 1960.

rozwinęło się później w wielkim stylu. Podejmujące problematykę stosunków polsko-niemieckich utwory zaliczają się do najwybitniejszych osiągnięć literatury NRD w każdym okresie jej rozwoju. Wystarczy wymienić tu opowiadanie S. Hermlina, *Die Zeit der Gemeinsamkeit* (1950), miniaturę historyczną L. Fürnberga, *Die Begegnung in Weimar* (1952), powieść B. Apitza, *Nackt unter Wölfen* (1958), całokształt epickiej, lirycznej i eseistycznej twórczości J. Bobrowskiego, powieść telewizyjną H. Sakowskiego, *Wege übers Land* (1968 - 1969) i inne. W historii literatury niemieckiej jest to zjawisko nowe, a zarazem typowe dla poszczególnych etapów formowania się twórczości NRD. Występują w niej równoległe różne wątki i motywy. Raz decydującą rolę odgrywają różnorakie doświadczenia własne autora, w innym wypadku jest to wynik najróżnorodniejszych, indywidualnych procesów kształtowania światopoglądu.

Z różnorodnych też źródeł i tradycji zaczęła korzystać literatura po 1945 r., dla której głównym tematem stał się motyw przemiany i przeobrażania; pozostał on zresztą nadal aktualny jako element opisu i artystycznego oddziaływania. Wydaje się, że stanowi on w ogóle podstawowy motyw literatury socjalistycznej okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu, okresu, w którym procesy rozluźniania związków systemu burżuazyjnego, poszukiwania nowych dróg i znajdowania nowych asocjacji stanowią jedność, będącą realizacją historycznego ruchu socjalizmu.

1. Prawdziwy wyraz winy i chęci naprawy stosunków ze wschodnimi sąsiadami narodu niemieckiego traktować można jako najistotniejszą konsekwencję tego generalnego motywu. Głębokie odczucie zażenowania wobec rozmiarów zbrodni, jakie popełnili Niemcy w służbie hitleryzmu, znalazło swoje odzwierciedlenie wkrótce po 1945 r. początkowo przeważnie w formach lirycznych i sprawozdawczo-refleksyjnych, by w latach pięćdziesiątych wyrazić tę problematykę w znanych dramatach, powieściach i opowiadaniach, w wierszach i cyklach poetyckich. Decydując znaczenie miało zerwanie z nacjonalizmem jako składnikiem irracjonalnego modelu człowieka, który swoje szczęście kojarzy z nieszczęściem innych, kieruje się rasistowskim schematem „przyjaciół-wróg”. Wysiłki pisarzy na rzecz uświadomienia krzywd wyrządzonych Polakom i innym narodom, występują z początku dość często jako nakaz moralny. Sprawiedliwe i realistyczne rozwiązanie mogło nastąpić dopiero z pogłębionej perspektywy historycznej, przy ujawnieniu społecznego uwarunkowania jednostki i wskazaniu na zbiorowe siły, które w długotrwałej i skomplikowanej walce są w stanie przezwyciężyć katastrofalne sprzeczności narodowe. Coraz częściej naprawienie zła traktuje się przede wszystkim jako zadanie wynikające z potrzeby przebudowy własnych, wewnętrzno-narodowych stosunków. Jest to punkt zwrotny, w podejściu do omawianej problema-

tyki, oznaczający zerwanie z indywidualnym rozrachunkiem i ekspiacją. Rozstrzygającym czynnikiem naprawy zła była antyfaszystowska, demokratyczna przebudowa i socjalistyczna rewolucja w samych Niemczech. Podejmowany w literaturze motyw winy i naprawy zła przewija się od 1945 r. po najnowszą odważną powieść telewizyjną H. S a k o w s k i e g o, *Wege übers Land* (1966) w której zagadnienie stosunku Niemców do Polaków występuje szczególnie wyraziście.

2. Drugim ważnym motywem jest wspólny udział w walce z imperiaлизmem; wątek ten posiada głębsze tradycje, wypracowane przez dawniejszą, socjalistyczną literaturę Niemiec. Cytowana już przedmowa A. Seghers do jej wczesnej powieści *Die Gefährten* podejmuje to zagadnienie w podwójnym aspekcie: zmian w społecznej rzeczywistości, wywalczonych przy współudziale literatury, a więc zwycięstwa „towarzyszy” oraz w aspekcie ciągłości walki, czyli jedności działania starszych i młodych, antyfaszystów i prześladowanych, narodu i jego awangardy. Takie utwory, jak opowiadania A. Seghers (*Die Tochter des Delegierten*, 1951; *Janek aus Lodz*, 1952), S. Hermlina czy powieść Otto Gotsche (*Tiefe Furchen*, 1949), poprzez ukazanie losów swych głównych postaci kreślą obraz innych Niemiec i innej Polski, stanowiący realną perspektywę ułożenia pokojowych i przyjaznych stosunków między narodami. W utworach tych przeprowadza się dowód, że istnieją inne Niemcy, że nie można mówić o jakichś wrodzonych Niemcom cechach poddaństwa i agresywności, że prawo awangardy do kierowniczej roli wyrasta z tradycji, której nie można przekreślić, zwłaszcza że obecnie nabiera ona coraz większego znaczenia. Postaci tych bojowników tworzą perspektywę nowego świata narodów, żyjących w pokojowym i twórczym współistnieniu.

Motyw ten z upływem czasu ulega charakterystycznej ewolucji, stawiając awangardę oraz los jednostki w nowym układzie. Z tego zakresu wymienić należy powieść B. A p i t z a, *Nackt unter Wölfen* (1958); w opisie walki o ocalenie polsko-żydowskiego dziecka i całego obozu przez grupę złożoną z więźniów różnych narodowości w wyrazisty sposób wystąpiły problemy socjalistycznego humanizmu.

3. Jeśli w omówionych dotąd wątkach tematycznych chodzi głównie o przedstawienie niedawnej przeszłości, to przemiany zapoczątkowane w NRD i w Polsce po 1945 r. znalazły swe odzwierciedlenie w motywie obserwacji teraźniejszości. Być może, najtrafniejsze ujęcie tego motywu zawarte zostało w tytule znanego czasopisma „Blick nach Polen”, publikującego szereg relacji i reportaży o zmieniającym się obliczu sąsiedniego narodu. Ta literatura informacyjna, upamiętniona m. in. tak ważkim utworem, jak poetycka relacja E. K u b y (Kurta Barthela) pt. *Gedanken im Fluge* (1951), była nieodzownym czynnikiem w tym stadium rozwoju, w którym należało przeciwstawić się fałszywemu i nieaktualnemu obra-

zowi Polski, zwłaszcza że w Niemczech zachodnich bardzo wcześnie okazał się on znów potrzebny odrodzonej tam ideologii rewanżystowskiej. Z podobnych pobudek powstają dzieła artystyczne, które obecnie podjąć mogą aktualne problemy stosunków polsko-niemieckich. Znajduje to przede wszystkim swój wyraz w podkreślaniu istniejącej teraz wspólnoty, jak to ma miejsce w kantacie E. Kuby pt. *Die Wasser teilen, die Wasser binden* (1952), w hymnie na cześć pokoju S. Hermlina, *Der Flug der Taube* (1952) czy też w poetyckim wezwaniu A. Müllera, *Hallo, Bruder in Krakau* (1949). Stosunek współczesności do przeszłości, sformułowany przez A. Müllera w 1949 r. jest — jak się wydaje — symptomatyczny dla ówczesnej świadomości historycznej młodej generacji pisarzy, która pragnie nadać dziejom inny kierunek: przeszłość narodowych wrogoci stanowi kontrast dla chwili współczesnej, w której zaprzysiężona została przyjaźń oparta na wspólnej walce o przekształcenie świata. Utwór zamykają wersy postulujące konieczność zapomnienia o karabinach, zawierające zarazem słuszne przekonanie, że przeszłość zostanie przewyciężona poprzez pracę na rzecz nowych stosunków społecznych. Na przykładzie twórczości A. Müllera, w której — począwszy od pierwszych wierszy z lat pięćdziesiątych, aż po cykl *Reise nach S.* (Berlin 1965) — ciągle powraca uczucie zażenowania, stwierdzić można, że problem przeszłości opracowywany jest wciąż na nowo, w dialektycznym ujęciu relacji terażniejszości do przeszłości; współczesność wyraża się jednak już w bogatym i twórczym stosunku poetyckiego „ja” do Polaków, historii polskiej i krajobrazu.

Jako znamienity przykład historycznego charakteru współczesności (rozumianej jako określony etap przemian społecznych) posłużyć może dla tego okresu opowieść L. Fürnberga pt. *Begegnung in Weimar* (Berlin 1952). Szczególne znaczenie ma już sam nawrót do spotkania Mickiewicza z Goethem, będącego wybiegającym w przyszłość symbolem rzeczywistego współżycia obu narodów⁴. Historyczna przenośnia była potrzebna Fürnbergowi do wzbudzenia refleksji na temat współczesnych stosunków polsko-niemieckich oraz pokazania tradycji i kształtowania się losów i cech narodowych. W węższym rozumieniu utwór Fürnberga mógł być przyczynkiem do ówczesnych rozważań na temat realizmu, swoistą próbą uhistorycznienia samej dyskusji. Do debaty wokół miejsca i zadań artysty oraz sztuki Fürnberg wniósł nowe pojęcia i aspekty wychodzące poza zagadnienie stosunków polsko-niemieckich.

⁴ Referaty M. Szyrockiego i B. Zakrzewskiego, *Das Werk von A. Mickiewicz in den „Blättern für literarische Unterhaltung”* i F. Witczuka, *Goethes polnische Bekanntschaften*.

Odnosnie do tych ostatnich Fürnberg wskazał na ogromny rozmach zachodzących przemian, których doniosłość ocenić będzie można w pełni dopiero w przyszłości.

Dla społecznych funkcji literatury istotne znaczenie ma to, że przedmiotem poetyckiej transformacji stają się wydarzenia, wywierające doniosły wpływ na kształtowanie się wzajemnych stosunków obu narodów, jak kongresy ruchu obrońców pokoju (A. Seghers), światowe festiwale młodzieży i studentów (A. Müller), zawarcie układu o granicy na Odrze i Nysie (E. Kuba), budowa kombinatu hutniczego czy rurociągu przyjaźni.

Dają się tu również wyróżnić — zawsze w kontekście innych światopoglądowych, politycznych i estetycznych czynników — charakterystyczne cechy literatury danego narodu, która przez surową samoocenę stara się znaleźć drogę do społeczeństwa własnego i sąsiedniego. Zagadnienie to Engels stawiał następująco: „Naród, który w całej swojej przeszłości dał się wykorzystywać jako narzędzie ucisku wobec innych narodów, taki naród musi najpierw udowodnić, że dokonały się w nim rzeczywiście rewolucyjne zmiany”⁵. Możemy stwierdzić, że w okresie demokratycznej przebudowy i początków rewolucji socjalistycznej literatura NRD wniosła znaczny wkład w dokonywane się przeobrażenia ideowe.

Wśród czynników tej fazy kształtowania i konsolidacji literatury NRD coraz większą rolę odgrywa piśmiennictwo polskie, jako pierwszorzędne źródło poznawcze. Tłumaczone w NRD polskie utwory przyjmowane są jako autentyczny dokument przedstawiający polskich ludzi, ich historię i problemy. Związki z tą literaturą — w tym sensie, który Henryk Markiewicz proponuje nazwać „filjacjami”⁶ — jej przetworzenia w twórczości NRD (traktowanie jej jako modelu, przedmiotu rozważań, źródła, cytatu, wątku tematycznego itd.) stają się elementem pełniejszego i szerszego kontaktu literatury z rzeczywistością i czytelnikiem. To zbliżenie traktowane być musi jako warunek konieczny głębszego zrozumienia i jako niezbędna przesłanka bogatszej wypowiedzi poetyckiej.

II

W latach sześćdziesiątych problematyka stosunków polsko-niemieckich w literaturze NRD ujmowana jest w sposób znacznie pełniejszy i artystycznie bogatszy. Warto tu zwrócić uwagę na trzy momenty:

Pierwszy — to ilościowy wzrost dzieł o tej tematyce. Znaczna część

⁵ F. Engels w „Neue Rheinische Zeitung” z 18 VI 1848.

⁶ H. Markiewicz, *Forschungsbereich und Systematik der vergleichenden Literaturwissenschaft*. „Weimarer Beiträge”, Berlin-Weimar, Heft 6/1968, s. 1320.

utworów, które w ostatnim dziesięcioleciu można uznać za szczególnie ważne ideowo i formalnie, i które wywołały ożywioną dyskusję w szerokich kręgach czytelniczych, umieszcza w centrum swego zainteresowania omawiane tutaj zagadnienia. Do nich należy całokształt twórczości przedwcześnie zmarłego Johannes B o b r o w s k i e g o, powieść J. B e c k e r a, *Jakob der Lügner* (1969), opowiadania G. de B r u y n a, *Bozenna* i *Renata* ze zbioru pt. *Ein abgrundtiefer See* (1963), dramat R. K e r n d l a, *Der Schatten eines Mädchens* (1961), cykl wierszy A. M ü l l e r a, *Die Reise nach S.* (1965). Ożywioną dyskusję wywołało opowiadanie serbołużyckiego pisarza J. B r e ž a n a, *Reise nach Krakau* (1966), duży sukces odniosła wspomniana już telewizyjna powieść H. S a k o w s k i e g o *Wege übers Land* (1968).

Po drugie, w literaturze NRD istnieją bardzo liczne szczegółowe nawiązania, epizody, pojedyncze motywy polskie, przy czym jednak w żadnym razie nie są to elementy marginesowe. W powieści W. H e i d u c z k a pt. *Abschied von den Engeln* (1968) istotne znaczenie ma śląskie pochodzenie niemieckiej rodziny, której losy są tematem utworu; G. K u n e r t w kilku historiach z *Kramen in Fächerngeschichten, Parabeln, Merkmale* (1968) snuje refleksje na temat przytępienia wrażliwości wobec nieszczęść przeszłości i związku historycznych błędów z utratą byłych wschodnich obszarów Niemiec (*Der polnische Baum, Ehemals: Frische Nehrung*); F. S e l b m a n n, rewolucjonista i pisarz, dzieli się w *Ver such einer Selbstbiographie, Alternative, Bilanz, Credo* (1969) niezwykle ciekawymi wspomnieniami z okresu swej działalności jako okręgowego przywódcy KPD na Górnym Śląsku w czasach Republiki Weimarskiej. W powieści M. V i e r t e l a, *Sankt Urban* (1968) o kopalni rudy uranowej w pierwszych, powojennych latach kluczowe i rozstrzygające znaczenie ma fakt, że młody bohater utworu (Niemiec) jest synem polskiego robotnika sezonowego. Warto też podać przykład z innej dziedziny literatury: mianowicie część motywów baśniowych w powieści A. W e l l m a, *Pause für Wanska oder die Reise nach Descansar* (1968) zaczerpnął autor z polskiego folkloru.

Wreszcie wspomnieć należy o telewizji jako środku szczególnie skutecznej masowej komunikacji. Niezależnie od prezentacji licznych polskich filmów, przedstawia ona szereg reportaży o realiach dnia codziennego Polski. Trudno też sobie wyobrazić telewizyjną dramaturgię NRD bez tematyki stosunków polsko-niemieckich. Wymienimy tu na przykład telewizyjną powieść A. M ü l l e r a, *Jede Stunde Deines Lebens* (zrealizowana w 1969) i H. S a k o w s k i e g o.

Nowe treści, jakie wszyscy wokół siebie stwierdzamy, nie pojawiły się oczywiście przypadkowo. Jest to rezultat wysiłków owych lat, kiedy w obu krajach budowano podstawy socjalizmu. Na tej nowej płaszczy-

źnie należało od nowa ukształtować charakterystyczny dla socjalistycznej literatury związek między interpretacją współczesności a interpretacją przeszłości. Jest to walor najbardziej istotny i właściwy literaturze socjalistycznej, tzn. wprowadzanie doświadczeń przeszłości przy rozstrzyganiu problemów współczesnych. Każdy przejaw terażniejszości wymaga odwołania się do innej dozy doświadczeń, odrębnego przemyślenia, przypomnienia odpowiednich nauk przeszłości.

Znane jest powszechnie hasło o *nieprzewyciężonej przeszłości*. Nie ulega wątpliwości, że w Niemczech zachodnich wykorzystuje się je jedynie do zamaskowania *nieprzewyciężania terażniejszości*. Jeśli się nieco głębiej zastanowić nad tym pojęciem, wówczas okaże się ono wyrazem społeczeństwa, które jeszcze nie zdołało się tak przeobrazić, by sprostać wymogom naszych czasów. Przedstawione w literaturze zachodnioniemieckiej, chociażby w powieściach H. Bölla, odniesienia współczesności do przeszłości zdeterminowane są władzą „starych”, przewagą świata przemocy.

W przeciwieństwie do tego literatura socjalistyczna wychodzi z założenia pierworzędnego znaczenia oceny współczesności. Znane powieści D. Nolla, *Die Abenteuer des Werner Holt* (1961), M. W. Schulza, *Wir sind nicht Staub im Wind* (1963) czy de Bruyna, *Der Hohlweg* (1963) zamykają pewne fazy, w których ludzie zaczynają zrywać swe więzy ze światem burżuazyjnym.

Bohaterowie tych powieści zostali pokazani w polu oddziaływania narodowych oraz światowych i historycznych sił, gdy życiową decyzję stanowiło opowiadanie się przeciwko imperializmowi, a wyjście z dotychczasowego labiryntu było początkiem długiej drogi, wiodącej do socjalistycznych postaw. W prowadzonej przy tym głębokiej rozprawie światopoglądowej, a traktować ją należy jako istotną cechę tych powieści, chodziło zawsze o przedstawienie kolei ludzkiego losu jako wyniku określonych stosunków. Nie tylko zresztą rozstrzygnięcia ideowe, lecz ich ściśle powiązanie z rzeczywistym działaniem kieruje się ku współczesności, albowiem tylko poprzez wyjaśnienie najtrudniejszych w danym momencie problemów życiowych można było przeprowadzić bezkompromisową analizę, oddać każdemu sprawiedliwość i zakreślić mu nowe perspektywy.

Zagadnienie historycznych i narodowych powiązań z faszyzmem, ich załamanie i zmiana układu politycznego znalazły już w latach pięćdziesiątych swoje odzwierciedlenie w powieściach podejmujących tematykę stosunków polsko-niemieckich. Dzieła Thürka, Schreyera, Sprangera, Otto, Grossa i innych nie są uproszczonym obrazem szybkiej i formalnej zmiany frontów, lecz zawierają pogłębioną i wnikliwą analizę tych powiązań i procesu ich rozluźnienia.

W latach sześćdziesiątych obserwujemy nowe elementy polegające na zaakcentowaniu potrzeby walki z imperializmem i podkreśleniu dialektyki wyboru wewnątrz społeczeństwa socjalistycznego. Odnosi się to bezpośrednio do sposobu przedstawienia stosunków polsko-niemieckich.

Niektóre realizacje twórcze są charakterystyczne dla nowego etapu. J. Bobrowski np. ujmował swą narrację w formę swoistego autentycznego i kolektywnego zapisu oraz wiedzy o przeszłości, prowadząc podwójną polemikę — z zapominaniem (w zmienionych od podstaw warunkach NRD) i przeciw rozpowszechnianiu nieodpowiedzialnych koncepcji rewanżystowskich w NRF, zwłaszcza w środowisku przesiedleńców⁷. H. Sakowski rozważa natomiast w swojej powieści telewizyjnej problem dalszej drogi ludzi, którzy dziś przekształcają swój kraj i samych siebie. Poprzez swój utwór autor chciał pomóc społeczeństwu NRD w samoświadomieniu, rozbudzić dumę z dotychczasowych osiągnięć, utwierdzić w przekonaniu, że kroczy właściwą drogą, umożliwić porównanie światów, w których toczyła się jego historia. To z kolei implikuje znów, według autora, błędzenie i poszukiwanie, aby w obu tych światach nieść śmiało nadzieję i siłę.

W obu koncepcjach twórczych uwidacznia się, i na to właśnie chciałem zwrócić uwagę, nowy sposób ujmowania stosunku między imperialistyczną przeszłością, a socjalistyczną współczesnością, a także inne spojrzenie na polskiego sąsiada, co wynika z tego, że zarówno Polacy, jak i Niemcy żyją w krajach socjalistycznych. Te wspólne warunki stwarzają nowe możliwości estetycznego wartościowania.

Różnorodność elementów strukturalnych świadczy przy tym o rozwoju literackiego warsztatu. Obok ujęć retrospektywnych, obejmujących kilka etapów chronologicznych — a podejmowanych pod wpływem telewizji — coraz częściej pojawiają się formy zawężające płaszczyznę czasową. Charakterystyczne przy tym, że w opracowywanym wciąż na nowo problemie relacji przeszłość-teraźniejszość każdorazowo pojawia się czynnik oceniający. Zarzucona została zarazem li tylko fotografia minionych wydarzeń, które kwitowałaby uspokajającym stwierdzeniem: „tak, tak to było”. Wręcz odwrotnie, oczekuje się przeprowadzenia krytycznej analizy. W ten sposób wytwarza się dystans i pobudza się czytelnika do własnych przemyśleń. Dla pisarzy ważnym elementem konstrukcyjnym jest ukazywanie ich literackich bohaterów w rozwoju, także w stosunku do innego narodu w przeszłości i teraźniejszości. Każdorazowe postawienie problemu uzyskuje dzięki temu właściwą perspektywę. Dla struktury utworu literackiego decydującym zagadnieniem

⁷ Por. wykład *Benannte Schuld — gebannte Schuld?* W: J. Bobrowski, *Selbstzeugnisse und Beiträge über sein Werk*. Berlin 1967, s. 26.

jest postawa, wskazanie swego miejsca w świecie współczesnym w stosunku do społeczeństwa socjalistycznego względnie wobec przestarzałej władzy kapitalizmu monopolistycznego.

Doniosłe dzieła, które wzbogaciły tematykę stosunków polsko-niemieckich w literaturze NRD lat sześćdziesiątych, charakteryzują się podobnymi tendencjami, co utwory traktujące wyłącznie o zewnętrznym rozwoju społeczeństwa NRD. Chodzi tu o pokazywanie dnia codziennego oraz zwykłych ludzi żyjących po obu stronach Odry i Nysy. W tym zakresie — jak już wspomniano — pionierską rolę odegrała literatura reportażowa pierwszego okresu powojennego. Począwszy od połowy lat pięćdziesiątych towarzyszy ona, na czołowych miejscach największych dzienników i tygodników NRD, rozwojowi zaprzyjaźnionego kraju, dostarczając aktualnych informacji, pokazując szybki postęp wzajemnej współpracy politycznej, gospodarczej i kulturalnej, jej różnorodność i szeroki zasięg. Zbiór reportaży Woitalli pt. *Im Tempo der Mazurka* (Lipsk 1966) uznać trzeba za jedną z ambitnych prób zbliżenia czytelnikowi NRD wielkiej problematyki współczesnej Polski. Jakościowa zmiana faktycznych kontaktów, którą się tu bezpośrednio pokazuje i rozważa, stanowi podstawową przesłankę tego, że w utworach literackich dominują coraz wyraźniej sprawy zwykłe i codzienne. J. Becker opowiada o żydowskim piekarzu placków, akcja *Schatten eines Mädchens* toczy się w rodzinie inżynierskiej jakich tysiące, Bobrowski opowiada o swoim dziadku, o pewnej zwykłej historii, o pewnej wsi, powieść telewizyjna Sakowskiego jest historią dziewczyny, która staje się członkiem spółdzielni produkcyjnej, spotkanie Goethego i Mickiewicza w utworze Fürnberga zarysowuje wizję możliwości obu narodów; jedna z powieści Bobrowskiego ukazuje zjawisko łączenia się biedaków — niezależnie od narodowości — w oporze przeciw bezprawiu panujących.

Liczne oraz różnorodne metody literackie i techniki pisarskie, które zostały przy tym rozwinięte dają jednoznaczną odpowiedź na pytanie, stawiane od lat pięćdziesiątych: w jaki sposób można literacko ująć to kształtujące i rozwijające się ciągle współistnienie sąsiedzkich narodów. Dotychczasowe rozwiązania odzwierciedlają zarówno rzeczywiste zmienne warunki, jak i z drugiej strony w nowy sposób podnoszą je do rangi historycznej, traktując te zjawiska jak pole próby i rozstrzygnięć dla społeczeństwa NRD. Twórcze kontakty ze wspólnotą krajów socjalistycznych stają się w pełni zrozumiałymi komponentami rozwoju zbiorowości i jednostek. Poetycka koncepcja A. Seghers w niemal klasyczny sposób przedstawia historyczny i międzynarodowy charakter tych narodów.

⁸ A. Seghers, *Das Vertrauen*. Berlin und Weimar 1968, s. 404.

III

W nowej powieści A. Seghers, *Das Vertrauen* (1968) mała Else obserwuje swego ojczyma Roberta Lohse całkowicie pochłoniętego lekturą książki Melzera o przeżyciach trzech bojowników hiszpańskich: „Na miłość boską, okropni ludzie, nie przeszkadzajcie mi. W tej książce Robert znalazł coś szczególnego — jakby jakieś jezioro połączone pod ziemią z morzem”⁸. Utwór ten w sugestywny sposób ukazuje elementy i czynniki sprawcze trudnego procesu dochodzenia jednostki do pełnego uświadomienia własnego życia. Bohater powieści Robert Lohse pod wpływem lektury snuje refleksje nad swoim losem, w którym istotną rolę odegrał jego nauczyciel, przyjaciel, hiszpańska pielęgniarka, pewna rodzina francuska i wielu innych. To oni wywarli zasadniczy wpływ na ukształtowanie postawy i charakteru Roberta.

Taż sama lektura oddziałuje wszakże również na życie osobiste bohatera, pogłębia zaufanie między nim a żoną pochodzącą z b. niemieckich terenów wschodnich. Również i ona przewycięża swoje dotychczasowe obciążenia i stereotypy myślenia.

Autorka buduje swoje postacie literackie — i to ma przytoczony przykład pakazać — z wielu czynników i elementów: ukazuje ich z bliska i z pewnej perspektywy, dając w ten sposób pełną charakterystykę osób. Jak u żadnego z żyjących pisarzy NRD stworzony w dziełach A. Seghers świat rozsadza wszelkie narodowe granice i przeszkody. Można by powiedzieć, że jest to świat widziany okiem Niemki, *par excellence* internacjonalistki, głęboko przekonanej o narodowej i dziejowej misji klasy robotniczej. Tego typu internacjonalizm wyraża się też bezpośrednio w strukturze jej twórczości, w formalnych elementach powieści, w jej opowiadaniach, sagach i bajkach z odległych czasów i krajów, w układzie cyklu noweli, w audycjach telewizyjnych tzw. *Bienenstock-Programm*⁹.

W krótkim opowiadaniu *Auf einer Strasse* H. Kanta, piętnującym egotyzm, w niezależnym dokonywaniu wyboru u Bobrowskiego w smutnym opowiadaniu J. Beckera, *Jakob der Lügner*, w którym narrator ocenia niemą siłę słabego życia jako czynnik niezmiernie ważny dla żyjących, w zwycięskim humanizmie socjalistycznym B. Apitza wartością najwyższą jest historyczna dojrzałość. U jej podstaw leżą przemiany, które oznaczają wzrost jednostki, nowe kształtowanie ludzkiego losu w ramach społeczeństwa. W wyniku powstania Polski Ludo-

⁹ Wykazał to H. Kaufmann w opracowaniu: *Über Erzählzyklen im Werk von Anna Seghers*. W: *Aufsätze über Anna Seghers und ihr Werk - zum 60. Geburtstag der Dichterin*. Berlin 1960.

wej i NRD stosunki polsko-niemieckie przestały być sprawą „życia i śmierci”, a nabrały charakteru optymistycznego i swobodnego.

W tym znamienym zazębaniu się niemieckiej historii narodowej i dziejów ludzkości również polskie sylwetki, epizody i motywy mają swe własne miejsce. Polscy bohaterowie jej utworów stają się pionierami i towarzyszami tego samego marszu ludzkości w przyszłość i nie jest to ważne, czy są to Polacy czy Niemcy, lecz to, że — jak autorka pokazała — ich osobiste cele łączą się we wspólnych myślach i dążeniach¹⁰. Ideowe i artystyczne bogactwo poszczególnych postaci literackich osiągnięte zostało przez umieszczenie ich w perspektywie historycznej; poprzez wprowadzenie szeregu osób różnych narodowości; przez bezpośrednie i pośrednie oddziaływanie na otoczenie; poprzez zogniskowanie w nich doświadczeń wielu innych; poprzez odniesienie do wielkich przemian historycznych epoki.

IV

W swoich przemówieniach, dotyczących literatury NRD, A. Seghers powracała wielokrotnie do problemu stosunku między pisarzami starszego i młodszego pokolenia, dając często wyraz trosce o ciągłość socjalistycznej twórczości. Podczas VI Niemieckiego Kongresu Pisarzy w maju 1969 r. mogła stwierdzić, że ciągłość ta została zachowana¹¹.

Zarówno starsi, jak i ich następcy realizują dzisiaj zadania rewolucyjnej przebudowy świata na miarę potrzeb ludzkości. Zawiera się w tym też świadomość, że cel przekształcenia świata osiągnięty być musi wspólnie z wieloma milionami ludzi. Jeśli w polityce kulturalnej stawia się dziś zadania wychowania „rewolucjonisty dnia dzisiejszego”, to w nie-małym stopniu zakłada się także udział w kształtowaniu osobowości ludzi, by poprzez swą codzienną pracę i aktywność w procesie rewolucjonizowania społeczeństwa prowadzili walkę o potrzeby własnego narodu a równocześnie o wspólną, międzynarodową sprawę¹².

¹⁰ Problem ten znalazł rozwinięcie teoretyczne w opracowaniu K. Hermsdorfa, *Weltgeschichtliches Individuum und Weltliteratur*. „Weimarer Beiträge”, Berlin-Weimar 1969, Sonderheft zum 20. Jahrestag der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik, s. 168.

¹¹ A. Seghers, *Von der Zukunft unseres Schreibens*. „NDL” Heft 9/1969, s. 17.

¹² W głównym dokumencie Międzynarodowej Narady Partii Komunistycznych i Robotniczych w Moskwie stwierdza się:

„Dalszy rozwój i umacnianie każdego z państw socjalistycznych jest ważnym warunkiem dalszego rozwoju całego systemu socjalistycznego. Pełny rozwój gospodarczy, udoskonalenie społecznych stosunków, wszechstronny rozkwit każdego państwa socjalistycznego odpowiada zarówno interesom każdego narodu, jak również interesom wspólnej sprawy socjalizmu” (cyt. według „Einheit” Heft 7/1969, s. 774).

Przedstawione w niniejszym opracowaniu procesy rozwojowe byłyby nie do pomyślenia bez konsekwentnej polityki *SED* i państwowego kierownictwa *NRD*. Trudno też nie zauważyć, że rozwój kultury *NRD* odbywał się i odbywa w stałej walce z obcymi infiltracjami. Retrospektywnie patrząc możemy stwierdzić, że próbę czasu przetrwała polityka kulturalna na programie demokratycznej odnowy Niemiec, która występowała od początku przeciwko każdemu przejawowi nacjonalizmu, realizowała zasadę przyjaźni między narodami i internacjonalistycznej solidarności, unikała utopii, na rzecz czynnego i w pełni odpowiedzialnego udziału w rzeczywistym kształtowaniu biegu historii, w procesie samowyzwalania i samokształtowania własnego i innych narodów. Na takich podstawach powstała też literatura, do której fundamentalnych zasad należy idea przyjaźni między narodami i która bacznie obserwuje stosunek Niemców do ich sąsiadów. Literatura *NRD* przyczynia się do wytworzenia ogólnospołecznego klimatu, w którym ideowa i rzeczywista więź z innymi narodami stała się zjawiskiem dnia codziennego. Tworzy wizję świata, w którym narody żyć będą w braterskiej współpracy.